

ЩІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ САДОВОЇ ВІВСЯНКИ У ПОЛЕЗАХИСНИХ ЛІСОСМУГАХ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ ТА ЛІСОСТЕПУ

Т.М. Кузьменко, Н.С. Атамась

Population density of Ortolan Bunting in field-protecting shelter belts of the Left-Bank forest and forest-steppe zones of Ukraine. - Т.М. Kuzmenko, N.S. Atamas'. - *Berkut*. 20 (1-2). 2011. - As the results of Ortolan Bunting counts during 2009–2010 shown, it's a widespread species of the forest belts in the forest and forest-steppe zones of the Left-Bank Ukraine. There were no recent data about its distribution and breeding density in such habitat on the investigated area. The research engaged different types of the field-protecting shelter belts. The biggest rate of occurrence was registered in the ash and willow-ash shelter belts. By the results of research, Ortolan Bunting prefers plantings with well-developed underbrush and undergrowth: the frequency of occurrence in dense field-protecting shelter belts is higher. [Ukrainian].

Key words: Ortolan Bunting, *Emberiza hortulana*, habitat, distribution, occurrence.

✉ Т.М. Kuzmenko, Zemlianichna St., 5, Chernigiv, 14034, Ukraine; e-mail: sovionysh@yandex.ua.

У другій половині ХХ ст. в більшості країн Західної Європи чисельність садової вівсянки (*Emberiza hortulana*) катастрофічно знизилась, вона опинилася під загрозою зникнення (Stolt, 1994; European Birds Populations..., 2000). У той же час у деяких країнах Східної Європи, зокрема в Болгарії, Білорусі та східній частині Польщі, чисельність садової вівсянки в агроландшафтах залишається стабільною або зростає (Nankinov, 1996; Абрамова, Гайдук, 2001; Goławski, 2006). Тому, зважаючи на загально негативну динаміку чисельності в агроландшафтах Європи, поширення та чисельність цього виду на території України представляє великий інтерес у контексті збереження європейської гніздової популяції.

У роботі Г. В. Фесенка та А. А. Бокотєя (2002) вказано, що садова вівсянка гніздиться на всій території України, крім Карпат і Пришивашся. Поширення виду в регіоні досліджень обговорювалось у роботах дослідників різних років у ХІХ та ХХ ст. (Кесслер, 1852; Сомов, 1897; Гавриленко, 1929; Орлов, 1948; Жежерин, 1969; Белик, Москаленко, 1993; Кньш, 2001; Матвиенко, 2009 та ін.). Однак щільність гніздування цього виду в агроландшафтах різних регіонів України вивчена недостатньо. Так, окремі відомості щодо чисельності та щіль-

ності містяться у низці фауністичних робіт, присвячених окремим ділянкам степової зони (Миронов, 1992, Костюшин, 1994). У той же час щільність виду на відкритих ділянках Полісся і Лісостепу, у першу чергу в агроландшафтах, наразі залишається невідомою. Тому метою нашої роботи було дослідити зустрічальність садової вівсянки на цій території, зокрема в полезахисних лісосмугах, тому що саме вони є одним з найважливіших елементів гніздового біотопу виду в агроландшафтах (Dale, Olsen, 2002; Vepsäläinen et al., 2005).

Матеріал і методика

Дослідження проводилися у травні – червні 2009–2010 рр. на території лісової та лісостепової зон Лівобережної України. З метою вивчення сучасного поширення та зустрічальності садової вівсянки у лісосмугах було проведено пошук гніздових локалітетів виду на території 20 районів Чернігівської та Сумської областей у межах Лівобережного Полісся і 21 району Чернігівської, Сумської, Полтавської, Київської, Харківської та Черкаської областей у межах Лівобережного Лісостепу. Всього було обстежено околиці 169 населених пунктів.

За результатами досліджень, гніздові локалітети знайдено в таких точках:



Чернігівська область – м. Ніжин, смт Вертіївка, с. Каблуки, с. Липів Ріг, с. Радгоспне (Ніжинський район), с. Шевченко, с. Красносільське (Борзнянський район), смт Холми (Корюківський район), м. Ічня (Ічнянський район), м. Остер, с. Любечанинів (Козелецький район);

Київська область – м. Яготин, с. Райківщина (Яготинський район);

Сумська область – с. Головашівка (Сумський район), с. Аркавське (Білопільський район);

Черкаська область – с. Богданівка, с. Гречанівка, с. Ковалівка (Драбівський район);

Полтавська область – смт Гребінка (Гребінківський район), с. Іванівка (Оржицький район), с. Губське (Лубенський район), м. Миргород, с. Вовнянка (Миргородський район), м. Полтава, с. Жуки, с. Тахтаулове (Полтавський район), с. Лучки (Кобеляцький район);

Харківська область – с. Ков'яги (Валківський район).

Маршрутні обліки проводили за умов гарної погоди з 5⁰⁰ до 10⁰⁰ ранку. Загальна довжина облікового маршруту в лісосмугах різних типів обох природних зон склала 140,4 км. Кожного співаючого самця реєстрували як окрему пару. Маршрут заклали у полезахисних лісосмугах, оточених сільгоспугіддями. У лісосмугах, прилеглих до водойм, а також при шляхових та призалізничних обліки не проводилися.

Загалом на маршрутах обліковано 55 самців садової вівсянки. Усі знайдені поселення існують переважно групами по 3–4 пари.

За віком полезахисні лісосмуги поділяються на молоді, середньовікові та зрілі. В межах кожної з цих вікових груп виділяється шість типів лісосмуг, що відрізняються характером насаджень. Це: 1) ажурні (з середнім розвитком підліску) широкі, 2) ажурні вузькі, 3) щільні (з густим підліском) широкі, 4) щільні вузькі, 5) продувні (без підліску або з незначним розвитком підліску) широкі та 6) продувні вузькі лісосмуги (Будниченко, 1968). У своїй роботі

ми не поділяли лісосмуги за шириною та віком, тому що ці фактори не впливають на зустрічальність садової вівсянки в таких біотопах (Steinborn, Reichenbach, 2011). Лісосмуги оцінювалися тільки за розвитком підліску (продувні, ажурні та щільні) та складом деревних порід (табл.).

Результати та обговорення

Садова вівсянка регулярно зустрічається у полезахисних лісосмугах лісостепової та південної частини лісової зони Лівобережної України.

З 9 виділених типів лісосмуг Полісся садову вівсянку знайдено тільки в дубових, тому в таблицю увійшли дані, зібрані лише на цих облікових маршрутах.

Як видно з таблиці, садову вівсянку не зареєстровано в ажурних дубово-ясеневих, ажурних мішаних та продувних березових лісосмугах лісостепової зони. При цьому для ажурних березових лісосмуг зафіксовано найбільший показник зустрічальності садової вівсянки в Лісостепу. Однак, у даному випадку слід зауважити, що довжина облікового маршруту склала тільки 1,75 км, і на цьому відрізку було зареєстровано 4 співаючих самці, отже ці показники можна вважати завищеними.

Те ж стосується і даних щодо продувних дубових лісосмуг цієї зони. З огляду на це, можна сказати, що зустрічальність даного виду в дубових лісосмугах лісостепової зони суттєво не відрізняється від зустрічальності у таких лісосмугах на Поліссі. Відсутність різниці в показниках зустрічальності можна відмітити також у межах лісостепової зони для дубових лісосмуг з різною структурою. На відміну від неї, у лісовій зоні зустрічальність виду дещо вища в ажурних дубових лісосмугах.

Загалом, треба відмітити важливість саме дубових лісосмуг для формування гніздових локалітетів садової вівсянки у регіоні досліджень. На Поліссі дубові лісосмуги – єдиний тип гніздових біотопів, де було знайдено садову вівсянку. Відомо, що саме дубам (*Quercus robur*), як окре-



Зустрічальність садової вівсянки у різних типах полезахисних лісосмуг
Occurrence of Ortolan in different types of field-protecting shelter belts

Зона	Типи лісосмуг за складом порід	Типи лісосмуг за розвитком підліску	Зустрічальність, пар/км	Обліковий маршрут, км
Полісся	Дубові	Продувні	1,2	16,9
		Ажурні	2,9	12,3
Лісостеп	Дубові	Продувні	13,3	1,5
		Ажурні	1,9	5,4
		Щільні	2,0	4,9
	Дубово-ясеневі	Ажурні	–	6,3
		Щільні	6,2	8
	Осокорові	Продувні	2,7	3,6
		Ажурні	3,7	2,7
		Щільні	9,7	6,5
	Березові	Продувні	–	0,75
		Ажурні	22,8	1,75
	Ясеново-вербові	Ажурні	10,4	4,8
	Акацієві	Щільні	3,0	3,3
	Липово-березові	Продувні	0,6	1,7
	Ясеневі	Продувні	1,1	0,9
		Щільні	15,9	8,2
	Мішані	Ажурні	–	3,5
		Щільні	4,0	14

ним деревам, так і лісосмугам, віддають перевагу самці садової вівсянки в агроландшафтах Західної Європи (Maréchal, 1994; Vepsäläinen et al., 2005; Steinborn, Reichenbach, 2011).

З інших типів лісосмуг лісостепової зони ці птахи віддають перевагу ясеневим та ясеново-вербовим. Високою також є зустрічальність виду у щільних дубово-ясеневих та осокорових лісосмугах.

Вплив наявності та ступеню розвитку підліску та підросту можна оцінити на прикладі осокорових та ясеневих лісосмуг, а також дубово-ясеневих та мішаних. Як видно з таблиці, у цих випадках зі збільшенням густоти підліску показники зустрічальності садової вівсянки зростають.

Співаючих самців реєстрували також на прилеглих до лісосмуг полях на відстані до 50 м від краю. Гнізд на полях не знайдено. Птахи з кормом біля гнізд спостерігалися на межі поля та лісосмуги.

Сільськогосподарські угіддя, що оточують досліджувані лісосмуги, – це поля, зайняті під різні культури. Пасовища, поля під паром та рілля у досліджуваній період на облікових маршрутах були відсутні. На Поліссі основними культурами на полях у районі досліджень були картопля, соняшник, ріпак, люпин та ярові зернові культури. У Лісостепу різноманіття культур на полях дещо вище, на досліджуваних ділянках були присутні також буряк, соя, горох та ячмінь, але переважали кукурудза, соняшник, озимі та ярові зернові культури. Відомо, що наявність полів з культурами, що навесні вегетують пізно (зокрема ярові зернові, буряк тощо), сприяють поширенню садової вівсянки при будь-якому її просторовому розподілі (Maréchal, 1994; Vepsäläinen et al., 2005). Це пов'язано з тим, що найважливішим кормом для пташенят садової вівсянки є павуки та жуки. Доступність таких кормів на вільній від щільної рослинності землі



полів з широкими міжряддями значно вища, ніж на зарослих ділянках, наприклад на луках та пасовищах (Menz et al., 2009). Отже, сільськогосподарські угіддя поряд з дослідженими лісосмугами є загалом задовільною кормовою стацією для садової вівсянки, що також обумовлює її високу зустрічальність.

Таким чином, обліки протягом гніздових сезонів 2009–2010 рр. показали, що гніздові локалітети садової вівсянки є досить рівномірно поширеними у Лівобережному Лісостепу та спорадично розповсюдженими на Поліссі. У полезахисних лісосмугах вид має високу зустрічальність, на показники якої впливають склад деревних порід та розвиток підліску. На Поліссі садова вівсянка на гніздуванні зареєстрована лише у дубових лісосмугах, а в Лісостепу – у різних типах лісосмуг, однак найбільший показник зустрічальності має в щільних лісосмугах з переважанням ясеня.

Подяки

Автори висловлюють вдячність Ю.В. Кузьменку за допомогу у збиранні польового матеріалу, В.М. Грищенку за цінні поради та зауваження щодо змісту статті.

ЛІТЕРАТУРА

- Абрамова И.В., Гайдук В.Е. (2001): Растространение и численность садовой овсянки (*Emberiza hortulana*) в юго-западной части Беларуси. - Экологич. проблемы Полесья и сопред. территорий (Мат-лы III Междунар. научно-практ. конф., г. Гомель, октябрь 2001). 3-4.
- Белик В.П., Москаленко В.М. (1993): Авифаунистические раритеты Сумского Полесья. 1. Passeriformes. - Беркут. 2: 4-11.
- Будниченко А.С. (1968): Птицы искусственных насаждений степного ландшафта и их питание. Воронеж. 2: 1-261.
- Гавриленко Н.И. (1929): Птицы Полтавщины. Полтава. 1-134.
- Жежерин В.П. (1969): Орнитофауна Украинского Полесья и ее зависимость от ландшафтных условий и антропогенных факторов. - Дис. ... канд. биол. наук. Киев. 1-587.
- Кесслер К.Ф. (1852): Естественная история губерний Киевского учебного округа. Зоология. Часть систематическая. К. 1-292.
- Кныш Н.П. (2001): Заметки о редких и малоизученных птицах лесостепной части Сумской области. - Беркут. 10 (1): 1-19.
- Костюшин В.А. (1994): Птицы Южноукраинской атомной электростанции и пгт Южноукраинска. - Беркут. 3 (2): 89-90.
- Матвиенко М.Е. (2009): Очерки распространения и экологии птиц Сумской области (60-е годы XX ст.). Сумы: Университетская книга. 1-210.
- Миронов В.И. (1992): Формирование фауны и населения птиц техногенных ландшафтов степной зоны Украины. - Беркут. 1: 30-36.
- Орлов П.П. (1948): Орнитофауна Черкасского району. - Наук. зап. Черкасского держ. пед. ін-ту. Черкаси. 2 (2): 1-118.
- Сомов Н.Н. (1897): Орнитофауна Харьковской губернии. Харьков: Тип. А. Дарре. 1-680.
- Фесенко Г.В., Бокотей А.А. (2002): Птахи фауни України: польовий визначник. К. 1-416.
- Dale S., Olsen B.F.G. (2002): Use of farmland by Ortolan Buntings (*Emberiza hortulana*) nesting on a burned forest area. - J. Orn. 143: 133-144.
- European Birds Populations: estimates and trends. Bird-Life Conservation Series № 10. Cambridge, UK, 2000. 1-160.
- Gołowski A. (2006): Changes in numbers of some bird species in the agricultural landscape of eastern Poland. - Ring. 28 (2): 127-133.
- Maréchal P. (1994): The Ortolan Bunting (*Emberiza hortulana*) in the Netherlands. - Ortolan-Symposium (4-6.07.1992 in Wien). Ergebnisse. Wien. 129-137.
- Menz M.H.M., Mosimann-Kanpe P., Arlettaz P. (2009): Foraging habitat selection in the last Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* population in Switzerland: final lessons before extinction. - Ardea. 97 (3): 323-333.
- Nankinov D. (1996): Die Situation des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Bulgarien. - Ortolan-Symposium (17-18.05.1996 in Westfalen). Ergebnisse. Haltern. 73-87.
- Steinborn H., Reichenbach M. (2011): The influence of wind turbines and habitat structure on breeding parameters of the Ortolan (*Emberiza hortulana*). - Proc. Confer. on wind energy and Wildlife impacts, 2-5.05.2011. Trondheim, Norway. NINA Reports. 693: 128.
- Stolt B.-O. (1994): Current change in abundance, distribution and habitat of the Ortolan Bunting *Emberiza hortulana* in Sweden. - Ortolan-Symposium (4-6.07.1992 in Wien). Ergebnisse. Wien. 41-54.
- Vepsäläinen V., Pakkala T., Piha T., Tiainen J. (2005): Population crash of the ortolan bunting *Emberiza hortulana* in agricultural landscapes of southern Finland. - Ann. Zool. Fennici. 42: 91-107.

Т.М. Кузьменко
вул. Землянична, 5
м. Чернівці, 14034,
Україна (Ukraine).